

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В. М. Духневич

УЯВЛЕННЯ ПРО ВЛАДУ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗГОРТАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ

На основі проведених фокус-групових досліджень аналізуються уявлення молоді про ситуацію в Україні, владу і державу та їх вплив на уявлення молоді про можливі форми власної політико-правової активності. Показано, що влада в цілому сприймається як колективний суб'єкт, який зазвичай перебуває в опозиції до іншого колективного суб'єкта – народу. Встановлено, що інтерес молоді до політики має, у кращому випадку, фрагментарний характер, її політична освіченість є низькою. З'ясовано, що очікування від влади пов'язуються з досить виразними патерналістичними настановленнями: припинення воєнного конфлікту на сході країни, підвищення рівня життя, доходів і гарантування зайнятості, створення можливостей для самореалізації молоді тощо. При цьому відмічається проблема корупції, адже, за оцінками молодих людей, влада лише демонструє наміри, проте всіляко ухиляється від реальних дій щодо подолання корупції. Виявлено, що брак досвіду у вирішенні проблемних питань політико-правового характеру, переконаність у тому, що більшість проблем можна “розв'язати” в неправовий спосіб (хабар, підкуп, “подяка” і т. ін.), формують у молоді негативні настановлення, а саме що “норм закону можна не дотримуватися, оскільки навіть ті, хто приймає закони, їх ігнорують”. Констатовано готовність молоді реалізовувати революційний сценарій розв'язання суспільних суперечностей.

Ключові слова: політико-правова активність, соціальні уявлення, громадянин.

Проблема. Відомо, що мислення як функція опосередкованого й узагальненого відображення дійсності активізується лише тоді, коли людина, потрапивши в проблемну ситуацію, переживає суб'єктивне відчуття труднощів. Коли ж перешкод у сприйманні та розумінні соціальної дійсності, здійсненні повсякденних дій у соціальному просторі немає, то це призводить до того, що людина починає сприймати навколишнє середовище як “щось наперед задане”, і в результаті – якщо немає спеціально поставленого завдання – не рефлексує того, що ви-

ходить за межі її актуальних потреб. Соціум постає як тло, на якому проходить життя особистості, як середовище задоволення її актуальних потреб. А власне конструктивна діяльність по створенню необхідного чи бажаного суспільного середовища покладається на інших: більш активних членів суспільства, громадських діячів та активістів, волонтерів, політиків, представників влади і т. ін. Конструюється лише найближче середовище-оточення – тією мірою, якою людина є суб'єктом власного життя.

Значну роль у формуванні бачення молодою людиною влади і владних відносин, політико-правової дійсності сьогодні відіграють ЗМК та соціальні медіа. На думку С. Московічі, уже сформувався особливий тип людини – “людина публіки”. Вона, на відміну від “людини натовпу”, не бере участі у вуличних акціях, а споживає медіапродукти з екрана телевізора та із соціальних мереж.

Молодь, звісно, більшою мірою залучається в суспільно-політичні акції, проте слід пам'ятати, що уявлення про ситуацію, що існують у сім'ї, мають значний вплив на усвідомлення процесів, що відбуваються в суспільстві, і на вибір форм політико-правової активності. Вважаємо, що в кращому разі усвідомлюються лише окремі аспекти суспільного політичного та економічного життя громади чи країни, які безпосередньо впливають на життєдіяльність конкретної особи чи групи, до якої вона належить (найчастіше – сім'ї). Зазвичай ці аспекти пов'язані з питаннями побудови програм власного перспективного майбутнього, економічного добробуту і мало стосуються політичної дійсності. А ще точніше – політична дійсність набуває вимірів значущості лише тоді, коли людині не вдається реалізувати свої програми перспективного майбутнього. Власне, ЗМК та соціальні мережі соціально прийнятним способом дають людині змогу уникнути роботи по усвідомленню цієї політичної дійсності, емоційно відреагувати на ситуацію. Особа делегує функцію “думання” різноманітним коментаторам та аналітикам, політичним діячам, що за неї аналізують ситуацію, будують прогнози та пропонують відповіді на “актуальні проблемні питання”. Правда, досить часто актуальними ці питання є саме для таких експертів та аналітиків-коментаторів, оскільки потреба самому відрефлексувати ситуацію в особі не актуалізована. Проте свою функцію такі ЗМК все ж виконують: “згладжують” гострі кути питань, що мають найбільшу соціальну значущість та резонанс, наприклад, боротьби з корупцією, економічного добробуту громадян та їхніх політичних свобод і відповідальності, припинення воєнного конфлікту на сході країни тощо.

Загалом можна припустити, що ті соціально-політичні процеси життєдіяльності суспільства та державних інституцій, що безпосеред-

ньо не впливають на *якість життя*, рефлексуються незначною мірою. Аж допоки згадана якість життя не набуває особливих вимірів значущості. При цьому не обов'язково активність особистості буде мати конструктивний, чи, точніше, конструктивно-перетворювальний, характер. Побудова програм перспективного майбутнього не завжди враховує можливі наслідки від власних дій. Тому форми політико-правової активності особистості можуть бути різними: від конструктивного діалогу з іншими громадянами чи владою (в особі її конкретних представників), орієнтованого на відновлення status quo, забезпечення гарантованих прав, вирішення нагальних питань, до різноманітних протестних форм, які не завжди лежать у правовому полі.

Мета статті: показати, як актуальні уявлення молоді про владу та актуальну ситуацію формують настановлення про можливі форми політико-правової активності.

Значною мірою вибір форм політико-правової активності зумовлюється минулим досвідом особи. А якщо такого досвіду мало, скажімо, як у молодій людині? А якщо уявлення про можливу політико-правову активність будуються на засвоєних, чи, точніше, привласнених, оцінках значущих інших про ефективні форми чи сценарії поведінки в політико-правовій сфері, оскільки навчальне середовище не забезпечує формування необхідних компетенцій розв'язання проблемних політико-правових дилем? Або ж на оцінках влади, які поширені в молодіжному середовищі чи ґрунтуються на стратегіях оцінювання та прийнятті рішень у найближчому соціальному оточенні? Питання є полемічними, проте з високим ступенем імовірності можна припустити, що орієнтирами для дій будуть форми активності, які використовуються зараз чи використовувалися в найближчій історичній перспективі. Очевидно, що не останню роль у цьому питанні будуть відігравати уявлення молоді щодо влади, зокрема оцінки того, як влада може забезпечити економічний добробут своїх громадян і які можливості для самоздійснення вона створює для молоді. Зважаючи на ту обставину, що молодь – це найбільш мобільна та адаптивна до змін частина суспільства, вивчення цих питань вважаємо вкрай актуальним.

Ще одним аргументом на користь актуальності дослідження уявлень молоді про владу може бути думка, висловлена заступником Міністра молоді та спорту Олександром Яремою: “Лише 5% молодих людей належать до молодіжних організацій або знають про них, хоча в країнах Європи частка людей, активно залучених у суспільні процеси, сягає 20-25%” [1]. А це означає, що, з одного боку, існує великий потенціал для залучення молоді до суспільно перетворювальних процесів

через громадський сектор. А з другого, що цей потенціал може використовуватися різноманітними політичними силами заради досягнення окремих політичних цілей, за рахунок залучення молоді до окремих політичних акцій чи мобілізації політичними силами своїх симпатиків. Саме тому питання формування навичок рефлексії актуальних політичних подій та власної політико-правової активності набувають вимірів особистої значущості.

В основу нашої розвідки було покладено глибинні інтерв'ю та фокус-групові дослідження. Протягом 2015–2016 років експериментальними процедурами було охоплено кілька десятків молодих людей (40 осіб) – студентів київських вишів, які у форматі керованого діалогу презентували своє бачення влади та можливих форм політико-правової активності в наявній ситуації. Вік респондентів становив від 19 до 27 років, серед них було 29 жінок та 11 чоловіків. Досліджуванам гарантувалася анонімність участі. Усі результати узагальнювалися та інтерпретувалися як виявлені тенденції. Діалог будувався на засадах проблематизації з використанням відкритих питань. У нашому дослідженні поняття “студенти”, “студентська молодь” чи “молоді люди” вживаються як синоніми.

Як показали результати проведеного нами аналізу, представники сучасної студентської молоді не дуже переймаються питаннями політики: інтерес до політики має в кращому разі *фрагментарний* характер, політична освіченість є *низькою*. Актуальну суспільно-політичну ситуацію молоді люди описують за допомогою категорій “*невизначеність*”, “*неоднозначність*”, “*хаос*”, “*конфлікт*”. Причому такі негативні оцінки діяльності влади формують настановлення на максимальне уникнення контакту з політичною дійсністю, допоки існує така можливість. При цьому власне потреба розібратися в ситуації, сформувані власне відрефлексоване бачення того, що відбувається, не актуалізується, позаяк в пріоритетах молоді людини – побудова та реалізація програм власного життя по змозі без політики. В основі цього – уявлення про те, що “*реальних змін у політичному житті країни немає*”, у суспільстві панує “*застій*”. Загалом можна констатувати, що симпатії та антипатії щодо тієї чи іншої політичної сили або діяча все ще відіграють більшу роль, аніж рефлексія програмних засад їхньої діяльності. Останні політичні дії чи рішення, зафіксовані в уявленнях молоді людини, мають більшу мотиваційну привабливість при політичному виборі, ніж системні та послідовні дії таких політичних сил чи окремих політиків. Рефлексія наслідків політичних рішень та дій окремих політичних акторів часто залишається більшою мірою бажаним, аніж реальним результатом. Тобто значну роль у процесі прий-

няття рішень у політико-правовій сфері відіграють інтуїтивно-почуттєві механізми вибору [2, с. 41-47].

Образи актуальної ситуації і влади здебільшого фрагментарні. Ситуація оцінюється як *неоднозначна, багатовекторна та багатоплавнова*, звідси суб'єктивні труднощі в побудові цілісної картини. Крім того, молоді люди демонструють неготовність глибоко аналізувати ситуацію, підмінюючи потребу у формуванні об'єктивної картини дійсності емоційним відреагуванням щодо окремих політико-правових суб'єктів (президент, парламент, представники силових структур, політики чи громадські діячі тощо). Молоді люди декларують своє невдоволення владою, але при цьому не розуміють, як змінити цю ситуацію, не бачать конструктивних політико-правових шляхів виходу з неї. Поширені настановлення про *“майдан як форму зміни влади, що не задовольняє”*. Існують уявлення про можливість використання революційного сценарію розвитку як перевіреного часом, одного з найбільш наочних та дієвих механізмів подолання соціальних суперечностей, що перекожливо довів свою ефективність.

Влада в цілому сприймається як колективний суб'єкт, який зазвичай перебуває в опозиції до іншого колективного суб'єкта – народу. Вона (її представники) виглядає як закрита група людей, яка працює тільки на себе або у власних корисливих інтересах, найбільше переймається тим, щоб утримати владу, або переслідує якісь свої особисті чи корпоративні інтереси. При цьому ніякої відповідальності перед громадянами влада не несе, і це викликає невдоволення. В уявленнях молоді гучні політичні заяви чи звинувачення в порушенні законів зазвичай не мають підкріплення чи розвитку в плані покарання винних. Багато хто вважає, що *“політичні заяви та звинувачення – це лише один з інструментів політичної боротьби, спрямованої на перерозподіл влади”*. Серед молоді досить поширена думка, що наразі немає дієвих механізмів контролю влади, тож наяву її безкарність. Зміни у владі, в діяльності окремих владних структур не оцінюються молоддю як системні, докорінні. Декларується необхідність самотужки влаштувати власне майбутнє, незалежно від влади, яка *“займається чимось своїм”*.

Уявлення про владу ґрунтуються на переконаності, що влада – це *“щось таке, що живе своїм життям, заради задоволення власних потреб та інтересів”*. Представник влади асоціюється не з певною функцією (чиновником – особою, наділеною повноваженнями для виконання суспільно значущої роботи), а з людиною, яка використовує владу для лобіювання чи відстоювання інтересів окремих осіб чи політико-кланових груп. Важливо відмітити, що молоді люди, серед яких

поширені такі настановлення, практично не мають досвіду реальної взаємодії з представниками влади або ж цей досвід є незначним.

Загалом очікування від влади пов'язуються з досить виразними *патерналістичними настановленнями*: припинення воєнного конфлікту на сході країни, підвищення рівня життя, доходів і гарантування зайнятості, створення можливостей для самореалізації молоді тощо. При цьому відмічається проблема корупції, адже, за оцінками молодих людей, влада лише демонструє наміри, проте всіяко відхиляється від реальних дій щодо подолання цього негативного суспільного явища. Створюється лише видимість контролю влади, а насправді залишається так, як було раніше. Спостерігається цікавий парадокс: влада розглядається як самодостатня сила, відірвана від народу; в уявленнях існують лише поодинокі судження про те, що представник влади – це всього лише обраний на певний час службовець, якому делеговано право представляти інтереси громади. Попри те, що декларується відсутність дієвих механізмів контролю влади, готовність брати на себе відповідальність за контроль влади чи зміну ситуації мінімізується. Власна відповідальність за розбудову чи розвиток держави перекладається на інших, власна роль у суспільно перетворювальних процесах мінімізується.

Вартою уваги є та обставина, що ідеї корумпованості влади завжди знаходять широку підтримку в студентському середовищі. В уявленнях молодих людей “корумпованість є загальною рисою влади і лише окремі її представники не є корумпованими”. А діяльність усіх політичних сил та акторів лише демонструє “залежність політиків один від одного”, підтверджує настановлення про те, що “залученість політиків до політичної діяльності має корисливий характер”.

У молодіжному середовищі спостерігаються *соціальна апатія, конформізм та небажання творчо відповідати на різноманітні соціальні виклики*. Певна байдужість до суспільно-політичних процесів, брак прикладів діяння влади в інтересах людей формують у молоді відчужене ставлення до того, що відбувається навколо, бажання мінімізувати активність у політико-правовій сфері. Це до певної міри пояснює її настановлення “*влада чимось займається, і нехай щось робить, головне – аби не заважала мені*”. При цьому “вихід” у соціальну площину вбачається передусім через реалізацію революційних настановлень – тобто в крайній формі. Можливість організації діалогу з владою молодь вважає малоефективною. Це пов'язується насамперед з тим, що вона не бачить реальних змін у суспільстві після двох останніх революцій: “*усе залишилось, як і було*”, “*нічого не змінилось*”, “*влада буде та реалізує різні схеми маніпулювання громадянами*”, “*і*

далі зберігаються ті самі схеми, негативні для економічного та політичного розвитку країни, що мали місце раніше, за колишньої влади”.

Отже, брак досвіду щодо вирішення проблемних питань у політико-правовому полі, уявлення про те, що більшість проблем можна “розв’язати” у неправовий спосіб (хабар, підкуп, “подяка” і т. ін.), формують у молоді настановлення, що “норм закону можна не дотримуватися, оскільки навіть ті, хто приймає закони, їх ігнорують”. Основною характеристикою влади, на переконання молоді, є “корумпованість, що не дає змоги розвиватися країні”; поширеними є уявлення про те, що “влада блокує розвиток країни”, “допускає зубожіння людей”. При цьому простежується дослуховування до думки значущих інших (насамперед родини та меншою мірою – середовища однолітків). Виходить, такі уявлення характерні не лише для молоді, а й для представників старшого покоління.

Загалом можна констатувати, що думки про погіршення матеріального становища населення в поєднанні з уявленнями про корумпованість влади гуртують навколо себе людей з різними уявленнями: актуалізується ідея про можливість та необхідність вдаватися до “революції” як способу зміни влади, “поки не прийдуть гідні”, що “дасть змогу досягти певного рівня економічного добробуту тим, хто щось хоче й може робити”. При цьому обстоюється думка, що “такий сценарій не найкращий, але інші (сценарії) вже показали свою неефективність”. А зважаючи на те, що основу уявлень молоді людини значною мірою складають оцінки, засвоєні в сім’ї, можна висунути припущення про значний потенціал невдоволення владою людей, пов’язаний саме з уявленнями про економічне (не)благополуччя. Фактично орієнтири “Помаранчева революція” та “Революція Гідності” задають вектор формування уявлень про можливі ефективні сценарії дій у політико-правовій сфері.

Цікавими також видаються оцінки дій влади щодо врегулювання ситуації на сході країни. Военні дії на Донбасі та Луганщині, як і уявлення про воєнну агресію Росії, розглядаються як такі, в яких “сама влада зацікавлена”. Военний конфлікт “вигідний владі країни”, оскільки “дозволяє їй реалізовувати свої інтереси та відволікає увагу від інших гострих питань”. За оцінками молоді, ситуація на сході країни створює можливості для “економічного збагачення політичної еліти”. При цьому “інтереси пересічних громадян не враховуються”, а “цінність людського життя нівелюється”.

Загалом у студентському середовищі викликає тривогу і занепокоєння та обставина, що военний конфлікт на сході країни, як і анексія Криму, пересічними громадянами сприймається вже як даність. Широ-

ко представлені уявлення про те, що наразі “війна сприймається громадянами як звичний стан суспільної дійсності”. Досить поширена також думка, що затягування воєнного конфлікту на сході країни зумовлене “браком у керівництва країни політичної волі”.

Згадаймо у зв'язку із цим відому істину, що, коли на перший план виходять питання виживання (скажімо, через воєнні дії чи економічне зубожіння), роль політичних преференцій та вподобань людини взагалі мінімізується. У такій ситуації правові регулятори втрачають свою силу і підмінюються в кращому разі моральними (хоч і не завжди ними). Необхідність виживання знімає для особистості більшість соціально встановлених обмежень, формуються настановлення на відновлення певного психологічного балансу та рівня життя.

Наше дослідження висвітило аналогічні тенденції: молоді люди намагаються максимально усунути від політичної дійсності та взаємодії з владою; бажають власноруч вибудувати власне майбутнє, аби тільки влада не заважала; а якщо влада все ж таки своїми корупційними діями “доведе людей до певної межі”, вони готові “вийти на нову революцію”. За оцінками молоді, діяльність органів влади є непрозорою, процвітає “кумівство”, що не сприяє покращенню соціально-економічної ситуації в країні та “блокує можливості для самореалізації молоді”. Невіра молодих людей у можливість “змінити щось на краще у правовий спосіб” викликає песимістичні настрої.

Висновки. Отже, самостійна аналітико-синтетична діяльність молоді людини з формування цілісного образу ситуації часто фактично підмінюється, чи, точніше, заміщається, її емоційним відреагуванням. Попри існування патерналістичних настановлень щодо влади (“повинна дати...”, “має забезпечити...”, “мусить вирішити...”) молоді, вибудовуючи плани перспективного майбутнього, орієнтуються найчастіше на себе чи найближче соціальне оточення, яке може їй допомогти в самореалізації та забезпеченні належного рівня і якості життя. Поглиблюється розмежування між “ми” (молодь) і “вони” (влада), оскільки значного поширення набувають уявлення про те, що “влада думає не про молоді, а передусім про власні інтереси”. Порушення балансу відносин між громадянином і державою актуалізує в молодих людей уявлення про революцію як можливий, хоч і не завжди ефективний сценарій подолання суспільних суперечностей у нинішніх умовах. З огляду на це потрібно подбати про розроблення програм психологічного супроводу, більш активне залучення молоді в інтеграційні суспільні процеси.

Література

1. Лише 5% української молоді залучені в суспільні процеси [Електронний ресурс] : аналітика від 3 жовтня 201 р. / Інформаційне агентство “Волинські Новини”. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/policy/molod-ta-vlada-lyshe-5-iunykh-ukrayintsiv-zalucheni-v-suspilni-protsezy/>
2. Інтеграційні процеси в суспільстві та політичний вибір особистості : монографія / за ред. В. П. Казміренка. – К. : Міленіум, 2008. – 360 с.

References

1. Lyshe 5% ukrayynskoi molodi zalucheni v suspilni protsezy: analityka vid 3 zhovtnia 2016 roku. Informatsiine ahentstvo “Volynski Novyny” [Only 5% of Ukrainian youth are involved in social processes: Analyst from October 3, 2016. News agency “Volynskie Novosti”]. <http://www.volynnews.com/news/policy/molod-ta-vlada-lyshe-5-iunykh-ukrayintsiv-zalucheni-v-suspilni-protsezy/>
2. Kazmirenko, V. P. (Eds.). (2008). *Intehratsiini protsezy v suspilstvi ta politychnyi vybir osobystosti* [Integration processes in society and political choice of personality]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).

Dukhnevych V. M. Ideas about authority as a basis of youth political and legal activity deployment

On the basis of focus group research were analyzed representations of young people about the situation, about the country and about the authority and its impact on youth representation on the possible form their own political-legal activity. It is shown that the authorities generally perceived as a collective entity, which usually is in opposition to other collective entity – the people. It is established that young people's interest in politics is, at best, fragmentary, their political education is low. It is found out that expectations from the authorities are associated with quite distinct paternalistic inferences: the resolution of a military conflict in the East, the improvement of life quality, incomes, employment guarantees, the creation of opportunities for youth self-realization, etc. At the same time, the problem of corruption is highlighted, since in the estimations of young people the authorities only demonstrates, but does not take real action to overcome corruption. It has been established that the lack of experience in solving problem issues in the political and legal field, the idea that most problems can be “resolved” in an illegal way (bribe, “gratitude”, etc.) forms in young people the idea that “the norms of the law can be ignored because even those who creates the laws ignores them”. It was stated that young people are ready to implement revolutionary scenario for resolving social contradictions.

Key words: political-legal activity, social representation, citizen.

© Духневич В. М.